

Autoreferat

1. Imię i nazwisko.
Bogdan Żurawski.

2. Posiadane dyplomy, stopnie naukowe/ artystyczne – z podaniem nazwy, miejsca i roku ich uzyskania oraz tytułu rozprawy doktorskiej.

Magister archeologii śródziemnomorskiej, Wydział Historyczny Uniwersytetu Warszawskiego, 29 czerwca 1973 roku (dyplom z wyróżnieniem).

Doktor nauk humanistycznych w zakresie archeologii, 20 kwietnia 1988; Instytut Historyczny Uniwersytetu Warszawskiego, na podstawie przedłożonej pracy doktorskiej pt. *Kult zmarłych w Nubii chrześcijańskiej*, promotor prof. Karol Myśliwiec.

3. Informacje o dotychczasowym zatrudnieniu w jednostkach naukowych/ artystycznych.

Zatrudniony od 1981 do 2010 w Zakładzie Archeologii Śródziemnomorskiej PAN. Po połączeniu ZAŚ PAN z Zakładem Krajów Pozaeuropejskich PAN w 2010, zatrudniony (od 1 września 2010) w Instytucie Kultur Śródziemnomorskich i Orientalnych PAN (jako kierownik Zakładu Kultur Afryki).

4. Wskazanie osiągnięcia wynikającego z art. 16 ust. 2 ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz. U. nr 65, poz. 595 ze zm.):

a) tytuł osiągnięcia naukowego/artystycznego,
St Raphael Church I at Banganarti, mid-sixth to mid-eleventh century. An introduction to the site and the epoch.

b) (autor/autorzy, tytuł/tytuły publikacji, rok wydania, nazwa wydawnictwa),
Bogdan Żurawski, *St Raphael Church I at Banganarti, mid-sixth to mid-eleventh century. An introduction to the site and the epoch*, 2012, Muzeum Archeologiczne w Gdańsku we współpracy z Centrum Archeologii Śródziemnomorskiej UW oraz Instytutem Kultur Śródziemnomorskich i Orientalnych PAN, format A4, 438 stron.

c) omówienie celu naukowego/artystycznego ww. pracy/prac i osiągniętych wyników wraz z omówieniem ich ewentualnego wykorzystania.

„St Raphael Church I” jest pierwszym tomem otwierającym cykl publikacji wykopalisk w ufortyfikowanej osadzie średniowiecznej i zespole sakralnym w Banganarti (Sudan Północny). Od roku 2001 mam zaszczyt kierować misją Centrum Archeologii Śródziemnomorskiej UW, która w Banganarti prowadzi prace archeologiczne i konserwatorsko- rekonstrukcyjne.

Praca rozpoczyna się od omówienia terminologii, stosunków etnicznych, zmian klimatycznych, chronologii, ekologii i topografii historycznej prowincji dongolańskiej (rozdziały I-II). Na stare spory toczone na niwie nubologii od blisko stu lat staram się spojrzeć przez pryzmat najnowszych odkryć w terenie, uzupełniając je o swoje „odkrycia” w archiwach m.in. w Sudan Archive (Durham University), National Records Office of Sudan (w Chartumie), Griffith Institute i Bodleian Library (Wilkinson Papers) w Oksfordzie oraz z National Archives (dawniej Public Records Office) w Kew k/Londynu. Okres od upadku królestwa meroickiego do połowy XI stulecia, stanowiący szersze tło historyczne dla ewolucji architektonicznej dolnego kościoła (= St Raphael Church I), omówiony jest w rozdziale III. Źródła do Banganarti (inne niż archeologiczne) z komentarzem znajdują się w rozdziale IV. Poszczególne fazy (przebudowy) kościoła dolnego, zasadniczo zmieniające jego kształt i funkcję, omówione są w rozdziale V. Ewolucja architektoniczna tego kościoła ukazana jest w kontekście ogólnych zmian zachodzących w sposobie planowania i budowania budowli sakralnych w Nubii. Każda faza zilustrowana szeregiem analogii. Najważniejszym momentem w historii dolnego kościoła jest dobudowanie kaplicy kommemoratywnej w środku ściany wschodniej, pośrodku dwóch okazałych grobowców wzniesionych krótko przedtem. Stało się to w I połowie IX wieku. Od tego momentu datuje się kariera dolnego kościoła jako centrum pielgrzymkowego.

Rozdziały VI-XII zawierają omówienie funkcji poszczególnych pomieszczeń dolnego kościoła oraz znalezionych w nich sprzętów i przedmiotów liturgicznych. Główny nacisk położony jest na analizę ikonograficzną dekoracji malarskiej. Wykopaliska w kościołach nubijskich dają bowiem tylko ogólne podstawy chronologii. Brak stratygrafii wewnętrznej praktycznie uniemożliwia datowanie przy pomocy analizy radiowęglowej i ceramiki. Kościół św. Rafała I w Banganarti jest tego najlepszym przykładem. Przy niedostatku źródeł archeologicznych i literackich tylko staranna analiza ikonograficzna malowideł pozwala na datowanie jego poszczególnych przebudów i związanych z nimi przemałowań.

Ostatni rozdział (XIII) poświęcony jest instytucji *peregrinatio* w dolinie Nilu środkowego. Zawiera też próbę reinterpretacji kilku budowli nubijskich, przypisując im funkcje miejsc pielgrzymkowych. Przede wszystkim jednak, na przykładzie dolnego kościoła w Banganarti, pokazuje proces powstawania jednego z najważniejszych centrów pielgrzymkowych w dolinie środkowego Nilu.

Pierwszą i podstawową kwestią dla wszelkich rozważań dotyczących dolnego kościoła było precyzyjne ustalenie czasu jego budowy i zniszczenia. Powstanie pierwszej budowli sakralnej na *komie* centralnym w Banganarti niewątpliwie miało miejsce jeszcze przed wyprawą Abdallaha Ibn Abi Sarha na Dongolę w roku 652 .

Przemawia za tym zarówno analiza ikonograficzna malowideł z pierwszej fazy dolnego kościoła jak i ślady zniszczeń murów, baszt obronnych i samego kościoła. Data zburzenia dolnego kościoła opiera się głównie na mojej reinterpretacji przekazu z „Historii patriarchów kościoła aleksandryjskiego” dotyczącego podróży do Nubii biskupa Georgiosa, z misją od patriarchy Christodulosa. Kościół, w którym Georgios w roku 1070 (?) poświęcił jednego dnia cztery sanktuaria (*hajakil*), to niewątpliwie górny kościół (tzw. Rafaelion) w Banganarti, wybudowany na ruinach dolnego kościoła.

Powyższy fragment z „Historii patriarchów” dotyczący konsekracji górnego kościoła jest wspomniany w rozdziale III i szerzej omówiony w rozdziale IV wraz z innymi źródłami literackimi dotyczącymi Banganarti. Wśród nich na uwagę zasługują m.in: list z roku 1742 napisany przez prefekta apostolskiego górnego Egiptu do kardynała Bellugi mówiący o gminie chrześcijańskiej i kościele na wyspie Tangasi (Banganarti), oraz fragment X księgi podróży ("Sejahatname") Ewliji Czelebiego zawierający opis ruiny meczetu/kościoła w okolicach Kenissa (arab. *kościół*). Żaden z tych dokumentów nie mówi bezpośrednio o Banganarti, ta nazwa pojawia się dopiero w opisie podróży Frederica Cailliauda z roku 1820, ale realia topograficzne i szczegóły opisu wskazują, iż chodzi w nich o Rafaelion w Banganarti.

Rys historyczny (rozdział V), jest moim subiektywnym, ale mocno udokumentowanym w źródłach, poglądem na historię doliny środkowego Nilu od upadku królestwa meroickiego do płowy XI wieku. Moje poglądy na temat kierunków migracji plemion nubijskich, czasu i przyczyn połączenia obu królestw nubijskich (Makurii i Nobadii), charakteru tzw. *baktu* etc. zazwyczaj nie pokrywają się z teoriami obowiązującymi we współczesnej nubilogii. Przyczyn najazdu Abdallaha ibn Abi Sarha na Makurię upatruję raczej w obawie przed rodzącym się sojuszem Nubijczyków i Aksumitów, który – jeśli doszedłby do skutku- mógłby zagrozić świętym miejscom islamu na Półwyspie Arabskim, kwestionując również istnienie urzędu metropolity w Dongoli, podobnie jak nie zgadzam się z koncepcją zakładającą istnienie sali tronowej królów makuryckich w budowlu, w której do roku 1967 funkcjonował w Starej Dongoli meczet. Są to dyskusyjne koncepcje, ale współczesnej nubilogii, a polskiej w szczególności, takie dyskusje są potrzebne.

Okoliczności i terminarz sporu króla Abrahama z biskupem Dongoli w połączeniu z wprowadzeniem dekoracji anikonicznej w dolnym kościele, przypadającym na ten sam okres, sugerują, iż królestwo nad środkowym Nilem mogło przejść fazę ikonoklazmu, w tym samym czasie i z podobnych przyczyn co cesarstwo bizantyńskie.

Pochodzenie i chronologia motywów ikonograficznych pojawiających się w malarstwie ściennym dolnego kościoła i ich synchroniczność ze zmianami zachodzącymi w malarstwie bizantyńskim i zachodnioeuropejskim jest dominującym problemem badawczym poruszonym w drugiej części pracy (rozdziały VI-XII). W rozdziale VIII opisane jest najważniejsze malowidło dolnego kościoła, tj. namalowany przed wejściem do baptysterium dyptyk przedstawiający na lewym panelu „Zstąpienie Chrystusa do Otchłani” a na prawym „Mojżesza przed krzewem

gorejącym”. Przesadny dynamizm i ekspresja sceny „Anastasis”, ukazanie pierwszych rodziców i zmarłych nagich to cechy obce przedstawieniom „Zstąpienia” wywodzącym się z kręgu sztuki bizantyńskiej. Wzorów banganartyjskiego malowidła należy więc raczej szukać w ośrodkach południowoitalskich lub zachodnioeuropejskich. Ukazanie zmarłych jako przedstawicieli dwóch ras wskazuje zaś na inspiracje motywami sztuki przedchrześcijańskiej (obecnej w ruinach świątyń kuszyckich) i baczna obserwację rzeczywistości ze szkodą dla teologicznej poprawności „Zstąpienia”. Te i inne cechy wskazują na przełom X/XI wieku jako najbardziej prawdopodobny czas powstania malowidła.

Zachodnioeuropejskie inspiracje artystyczne dostrzegalne w malarstwie dolnego kościoła mogły łatwiej przenikać do doliny środkowego Nilu po roku 969, kiedy Egipt znalazł się w fatymidzkiej strefie wolnego handlu razem z opanowanymi już w IX wieku przez sunnickich Aghlabidów Sycylią i częścią południowej Italii. Z ułatwień handlowych na wschodzie i południu korzystały również miasta północnoitalskie i południowofrancuskie. Źródła (m.in. kairska *Geniza*) potwierdzają obecność w dolinie Nilu kupców z Amalfi i Marsylii w wieku X i XI a więc w okresie, w którym malarstwo dolnego kościoła wykazuje najwięcej naleciałości zachodnioeuropejskich. Ekonomicznym kontaktem Europy z chrześcijańską Nubią sprzyjało ogromne zapotrzebowanie na kość słoniową. Handel dewocjonaliami i kontakty religijne ułatwiała względna tolerancja religijna muzułmanów wobec greckich klasztorów w Italii i na Sycylii i dobre stosunki Fatymidów z południowymi sąsiadami Egiptu.

Rozdziały XI i XII poświęcone są właściwie jednemu malowidłu przedstawiającemu śmierć cesarza Juliana Apostaty z ręki św. Merkuriusza, do którego domalowany jest wizerunek ikony przedstawiającej Marię Orantkę. Wydaje mi się, iż dodanie tej ikony było reakcją na powstanie w wieku IX „Żywotu św. Bazylego” pióra Pseudo-Amfilochiusza, w którym to dziele Maria wysłała św. Merkuriusza na pole bitwy z Persami pod Marangą, z poleceniem zabicia cesarza Juliana. Datowanie tego malowidła na wiek X potwierdza specyficzny modlitewny gest rąk Marii (tzw. *Doppelorantes-tus*), który w sygillografii bizantyńskiej największą popularność osiąga w wieku X/XI. Julian ukazany jest w Banganarti ze swoją słynną bródką, która z czasem staje się atrybutem zła w nubijskim malarstwie figuralnym. Rana w prawym boku cesarza, jego zgruchotana tarcza etc. wskazują na doskonałą znajomość realiów śmierci Apostaty zawartych w narracji Ammianusa Mercellinusa.

Scena śmierci Juliana namalowana jest na południowej ścianie pomieszczenia nr 18, które w topografii sakralnej dolnego kościoła pełniło wyjątkową funkcję sakralną. Dekoracje na jego pozostałych ścianach, inskrypcje zawierające hymny kościelne (najdłuższe greckie inskrypcje ściennie w Nubii), a przede wszystkim analogie nubijskie i północnoafrykańskie uprawniają do nazwania tego pomieszczenia kontrabsydą.

W historii dolnego kościoła w Banganarti jak w zwierciadle odbijają się blaski i cienie złotego okresu w dziejach Nubii, z jej szerokim otwarciem na zewnątrz połączonym z niesłychaną kreatywnością wewnętrzną, przejawiającą się w sztuce i architekturze. W kolejnych przebudowach widać próby przeciwdziałania błędom

człowieka, ale również zmaganie się ze zmianami klimatycznymi, w tym ze stałym podnoszeniem się poziomu wód gruntowych spowodowanych wyższym poziomem Nilu w wiekach VIII-XI i zwiększeniem ilości opadów.

5. Omówienie pozostałych osiągnięć naukowo - badawczych (artystycznych).

Moja poprzednia publikacja („Survey and Excavations between Old Dongola and ez-Zuma”, Warszawa 2003) zawiera opis 900 stanowisk archeologicznych na prawym brzegu Nilu w górę rzeki od Starej Dongoli. Zamyka ona akcję inwentaryzacji archeologicznej południowej części Dongola Reach (Southern Dongola Reach Survey) przeprowadzonej przez kierowaną przeze mnie misję Centrum Archeologii Śródziemnomorskiej UW w latach 1998-2001. To w czasie tej akcji wykonane zostały pierwsze prace w Banganarti.

Inwentaryzacja archeologiczna nierozpoznanych archeologicznie terenów w dolinie środkowego Nilu, połączona z badaniami archeologicznymi w świątyni kuszyckiej w Sonijat i sondażami w kilkunastu wybranych stanowiskach z różnych epok, była moim debiutem w roli kierownika misji terenowych. Od roku 2001 kieruję nieprzerwanie misją Centrum Archeologii Śródziemnomorskiej UW w Banganarti a od 2008 również misją w Selib. Osiągnięciem naukowo-badawczym a jednocześnie ogromnym wysiłkiem organizacyjnym było przeprowadzenie sześciu archeologicznych kampanii ratowniczych związanych z budową tamy na IV katarakcie na Nilu (w 2004-2009). Oprócz misji Centrum Archeologii Śródziemnomorskiej UW kierowałem tam misją polsko-brytyjską w Dar el-Arab i polsko-sudańską na wyspie Saffi. Przed rozpoczęciem badań ratowniczych zorganizowałem zwiad lotniczy doliny środkowego Nilu między VI a III kataraktą (wynajętym samolotem An-2). Doprowadzenie do końca akcji ratowniczej na IV katarakcie, w niezwykle trudnych warunkach, wywiezienie stamtąd kilku ton zabytków, najpierw do Banganarti, a potem - po partaży ze stroną sudańską - do Polski, zaliczam do swoich największych osiągnięć w karierze archeologa -terenowca. Każdy rok akcji ratowniczej był podsumowywany na konferencjach (z moim udziałem) kolejno w: Londynie, Gdańsku, Berlinie, Lille, Kolonii i jeszcze raz w Gdansk. Ogólnym podsumowaniem badań MDASP (Merowe Dam Archaeological Salvage Project) zajął się XII Międzynarodowy Kongres Nubijski w Londynie (2010), na którym przedstawiłem referat zamawiany pt. „Okres średniowieczny w rejonie IV katarakty Nilowej”, (w druku w katach kongresowych).

Jak u każdego archeologa terenowego moje osiągnięcia i zainteresowania naukowo-badawcze dzielą się na te związane z pozyskiwaniem źródeł i te związane z ich interpretacją. Archeolog to do pewnego stopnia *persona mixta*. Połączenie gabinetowej hermeneutyki z terenową heurystyką jest czasami łączeniem ognia i wody, bowiem kierowanie misją na końcu świata wymaga zupełnie innych predyspozycji i zainteresowań niż praca w zaciszu europejskiej biblioteki. Staram się godzić jedno i drugie, stąd w moich zainteresowaniach sporo zagadnień związanych z metodologią badań terenowych. Do swoich osiągnięć w tej właśnie dziedzinie

zaliczam ponowne wprowadzenie do nubologicznych badań terenowych archeologii lotniczej. W roku 1986 z pomocą metod i urządzeń wzorowanych na prototypach zastosowanych przez H. Wellcome'a i O.G.S. Crawforda w Džebel Moja w latach 1911-1914, wykonałem pierwsze zdjęcia lotnicze obiektów archeologicznych w dolinie środkowego Nilu. Mój dorobek w dziedzinie archeologii lotniczej to kilkanaście tysięcy zdjęć monitorujących przemiany krajobrazu archeologicznego i dokumentujących postępy wykopalisk. Metodologii prac terenowych a w szczególności archeologii lotniczej poświęciłem kilka publikacji i wystąpień konferencyjnych (publikowanych w aktach postkonferencyjnych).

Moje zainteresowania teoretyczne w dużej mierze związane są z rodzajem stanowisk archeologicznych, na których pracuję i charakterem pozyskanego materiału (przed kampanią nigdy do końca nie jestem pewien, czym będę się zajmował po niej). Staram się jednak być wierny zainteresowaniom związanym z teologią polityczną chrześcijańskiej Nubii, magią i religijnością ludową w dobie chrześcijańskiego średniowiecza, ikonografią królewską, średniowieczną architekturą sakralną i sepulkralną oraz obrzędowością grzebalną. W latach 1982-1998 zajmowałem się kwestią kontaktów między chrześcijańska Nubia a Etiopią. Plonem tych zainteresowań były cztery wystąpienia konferencyjne, opublikowane potem w aktach konferencji. Od czasów inwentaryzacji archeologicznej datują się moje zainteresowania architekturą obronną, poliorketyką i systemem obronnym królestw nubijskich. Temu zagadnieniu poświęciłem kilka artykułów, ostatni podsumowujący stan wiedzy na ten temat w aktach konferencji „Power of walls” (Kolonia 2011). Archeologiczne badania ratownicze na IV katarakcie na Nilu ugruntowały moje zainteresowania etnogenezą plemion nubijskich i historią Sudanu. Z badaniami w Sudanie wiąże się też moje zainteresowania polskimi podróżami do Sudanu (1820-1964). Przygotowuję na ten temat większą monografię, jak dotąd temu zagadnieniu poświęciłem trzy artykuły naukowe i kilka wystąpień konferencyjnych.

Moje plany na najbliższą przyszłość to dokończenie wykopalisk i konserwacji kościołów w Banganarti i Selib oraz przeprowadzenie kolejnej akcji ratowniczej – tym razem na III i V katarakcie oraz w rejonie górnej Atbary. Żywię głęboką nadzieję, że ta akcja, podobnie jak poprzednie, przyczyni się do wzbogacenia polskich galerii nubologicznych oraz dostarczy materiałów studyjnych zarówno dla celów dydaktycznych jak i do badań laboratoryjnych. W roku 2013 zamierzam zakończyć prace nad drugim tomem publikacji stanowiska Banganari “St. Raphael Church II, mid-eleventh to seventeenth century” i wydać go drukiem w roku następnym.

